

BIIA (toponim și antroponim)

de

VASILE FRĂȚILĂ

En considérant que les étymologies proposées par les auteurs des monographies *Bia – vatră de istorie și cultură* et *Bia – 800 de ani. Contribuții la monografia satului Bia*, pour le nom de la localité *Bia* (lat. *via* ‘chemin’, respectivement sp. *villa* ‘villa’) ne sont pas justifiées, l’auteur montre que le nom en question a pour base un anthroponyme homophone qui est, probablement, un hypocoristique slave ou formé selon un modèle slave, avec le suffixe *-j-* (- ꝛ) rattaché à une base anthroponymique *Bi-*. Cette base provient des prénoms tels que *Ljubisav* ou *Ljubislav*, cf. srb. *Bisa*, *Bica* (= *Bița*), *Bi-s-a*, *Bi-c-a*, mentionnés par Milica Grković.

Le nom de la localité *Bia* (située sur Tîrnava Mică) pourrait être aussi un hypocoristique de *Benjamin* ou *Benedict* parce qu’il est rendu dans les premiers documents par les formes *Benye*, *Beynye*, *Bewnye*.

L’anthroponyme *Bia* (= *Bia*) est attesté pour la première fois en 1639, mais le nom de localité *Biești*, attesté déjà en 1430 dans des documents, prouve indirectement que le nom de personne *Bia* est plus ancien que sa première attestation connue.

Într-o amplă monografie dedicată localității Bia din jud. Alba¹, autorii acordă un anumit spațiu și onomasticii (toponimiei și antroponimiei), ocupîndu-se, printre altele, și de originea satului de pe valea inferioară a Tîrnavei Mici. Între p. 42-43 sînt date atestările documentare ale numelui așezării și se avansează ipoteza originii dacice a acestuia, fără a se preciza și forma din limba strămoșilor noștri. Iată pasajul cu pricina, în transcrierea autorilor:

„Povestea un fiu al satului o întîmplare petrecută în București prin anii ’70.

Era iarnă, zăpadă multă. Obişnuit de acasă, m-am sculat de dimineața și am început să curăț zăpada de pe trotuar în fața casei unde locuiam. Trecu pe lîngă mine un bătrînel, care m-a întreat: «De unde ești?». Eu am răspuns. «Din Bia». «Știi ce înseamnă Bia în limba dacă?». «Nu». «Înseamnă Fiică!». Întrebarea firească se naște: «A cui fiică?» pare să nu aibă răspuns. Deocamdată. Însă denumirea de fiică te duce cu numele la părinți. La Șona, la cca 2-3 km sud de sat s-au descoperit ruinele unei cetăți dacice, pe Poduri, așadar daci existau în zonă” (p. 42).

Se face trimitere și la explicațiile propuse în *Bia – 800 de ani*, și anume la lat. *via* ‘cale, drum’ sau la sp. *villa*². De observat este, însă, că lat. *via* (ca și *caminus*) s-a pierdut (după cum s-a pierdut și lat. *semita* ‘potecă’). Dacă *via* s-ar fi păstrat în română, în graiul de pe Tîrnave *v* urmat de *i* în hiat s-ar fi palatalizat devenind *ie* (cf. *yin*, *yinars*, *yiĬ*), fie *î* (*ûin*, *ûinars*, *ûiĬ*) sau *Ț* (cf. *Țe Țe* ‘țevie’ (= țeavă), *la Țiță* ‘laviță’) iar, dacă *v* inițial s-ar fi transformat în *b* deja în latină (cf. *vita* > *beta* > rom. *beată*, *vervecem* > *berbece* etc.), acesta

¹ Vezi Ioan Sălcudean, Dumitru Frăcea, Vasile Căpălnean, Todor Blaga și Vasile Lechințan, *Bia – vatră de istorie și cultură*, Editura Astra. Despărțămîntul „Timotei Cipariu”, Blaj, 2004.

² Vezi Vasile Căpălnean și Vasile Lechințan, *Bia – 800 de ani. Contribuții la monografia satului Bia*, Editura Astra. Despărțămîntul „Timotei Cipariu”, Blaj, 2000.

s-ar fi modificat în *Ț* (cf. *bine* > *Ține*, *albină* > *al Țină*, *bărbie* > *băr Țe*), așadar, în acest caz, *via* ar fi devenit *Țe*³.

În locul termenilor lat. *via*, *caminus* și *semita*, în România orientală s-au păstrat *callis* (Ac. *callem*) și **carraria*. Lat. *callis*, care în latină însemna ‘o potecă prin munți sau păduri’, după Sextil Pușcariu, ar fi o dovadă că „la strămoșii noștri traiul în munți a fost cauza că drumul străimt de munte a putut deveni termenul general pentru orice drum”⁴.

Nu poate fi reținută nici a doua explicație: sp. *villa* (‘vilă’), *villa rustica* „pronunțat în mai multe zone din Spania, pînă azi *biia*, de asemenea cu al doilea *i* înmuiat” (sic!)⁵. Mai întîi, trebuie spus că un împrumut din spaniolă este exclus, apoi că lat. *villa*, ca și alți termeni referitori la viața orășenească, precum *forum*, *platea* sau *strata*, nu au lăsat nici o urmă nici la românii din dreapta și nici la cei din stînga Dunării⁶.

În *Toponimia văii inferioare a Tîrnavelor*⁷, arătăm că oiconimul *Bia* provine dintr-un antroponim omofon (cf. *Bia*, de fapt, *Biia*), antroponim înregistrat în inscripția din 1698 din Racovița, jud. Sibiu (iobagul *Cîndea Bia*), respectiv din 1765, cînd sînt înregistrați *Achim* și *Oprea Bia*. Cf. și toponimul *Rîpa Bii*, surpătură de teren din hotarul aceleiași localități din jud. Sibiu⁸. Prima atestare a antroponimului *Bia*, după informațiile noastre, datează din 1639, după cum se poate constata din cunoscuta lucrare a lui N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, EA, 1963, p. 422⁹.

Ca toponim simplu, *Bia* denumește și un teren cultivat în hotarul comunei Bărbătești, jud. Vîlcea, după cum ne comunică studenta noastră Adriana Vîrtopeanu, originară din localitatea vîlceană.

După *Dicționarul de frecvență a numelor de familie din România (DFNFR)*, vol. I A-B¹⁰, numele *Bia* are frecvența absolută 200, cu apariții aproape în toate regiunile țării: 20 în Oltenia (14 – Ot, 6 – Vl), 24 în Muntenia (5 – Ag, 18 – Gr, 1 – Il), 21 în Dobrogea (Cț), 2 în Moldova (Bc), 110 în Transilvania (10 – Ab, 10 – Bv, 89 – Cj, 1 – Hd), 11 în Banat (3 – Cs, 8 – Tm) și 12 în București, iar varianta *Biea*, 141 de ocurențe, din care 11 în Oltenia (1 – Dj, 3 – Gj, 6 – Ot, 1 – Vl), 6 în Muntenia (Gr), 12 în Dobrogea (Cț), 102 în Moldova (99 – Bc, 2 – Iș, 1 – Vr), 3 în Transilvania (2 – Bv, 1 – Hg), 5 în Crișana (Ar), 2 în Banat (Tm). Numele *Bian*, care arată originea locală (< *Bi(i)a* + *-ean*), are 138 de apariții, din care: 4 în Dobrogea (Cț), 129 în Transilvania (32 – Ab, 7 – Bv, 5 – Cj, 1 – Hd, 24 – Mș, 60 – Sb), 1 în Banat (Tm) și 4 în București, iar *Bianu*, 522, din care 272 în Muntenia (245 – Br, 8 – Bz, 2 – Cl, 1 – Gr, 11 – Il, 5 – Ph), 4 în Moldova (1 – Sv, 3 – Vs), 98 în Transilvania (12 – Ab, 5 – Bn, 24 – Bv, 12 – Cj, 11 – Hd, 6 – Mș, 28 – Sb), 6 în Crișana (3 – Ar, 3 – Bh), 15 în Banat (Tm) și 94 în București.

³ Vezi Vasile Frățilă, *Graiul de pe Tîrnave*, Editura Astra. Despărțămîntul „Timotei Cipariu”, Blaj, 2005, p. 57-58.

⁴ Sextil Pușcariu, *Locul limbii române între limbile romanice*, în idem, *Cercetări și studii*, Editura Minerva, București, 1974, p. 161-162.

⁵ *Biia – 800 de ani*, p. 25.

⁶ Vezi Sextil Pușcariu, *Limba română. vol. I. Privire generală*, București, 1940, p. 354-355.

⁷ AUT, XXXIV-XXXV, 1995-1996, p. 142, reluat cu completări în *Studii de toponimie și dialectologie*, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2000, p. 54.

⁸ Vezi D. Loșonți și C. Lupea, *Toponimia localității Racovița (jud. Sibiu)*, în „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară”, Iași, XXXI, 1986-1987 A, p. 341.

⁹ În continuare, Constantinescu, DOR.

¹⁰ Craiova, Editura Universitaria, 2003, redactor responsabil prof. univ. dr. Teodor Oancă.

Din numele de grup *biești* (< antrop. *Bia* sau *Biia* + suf. *-ești*, pl. lui *-escu*) a luat naștere și oiconimul basarabean *Biești*, din părțile Orheiului, atestat deja la 1430¹¹. Așadar, antroponimul *Bia* sau *Biia* (devenit nume de familie) se găsește sau se găsea în toate zonele locuite de dacoromâni, inclusiv în Basarabia, după cum, indirect, o dovedește oiconimul *Biești*.

Atestările documentare ale localității de pe Tîrnava Mică: *Benye*, *Bewnye*, *Beynye* etc.¹², presupun un nume care trebuia să aibă un *ń* (< *n* + *e*, *i* în hiat în elementele de origine latină sau un *n* + *i* în elementele slave vechi, respectiv un *n* + *i* în elementele vechi ungurești). După Kiss Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótara*, vol. II, L-Zs, Budapest, Akademiai Kiado, 1997, p. 66, s.v. *Magyarbenye* (numele unguresc al localității de pe Tîrnava Mică), toponimul românesc *Biia* este de origine maghiară. După Kniezsa Istvan, *Keletmagyarország helynevei (Toponimele Ungariei răsăritene)*, în *Magyarok es románok (Ungurii și românii)*, redactată de Deér József și Gáldi László, vol. I, Budapesta, 1943, p. 113-313, mai exact, p. 219, oiconimul românesc *Biia* (ung. *Bènye*), cu origine antroponimică, ar reprezenta un hipocoristic din *Benj-amin*. Un împrumut ulterior trecerii lui *n* + *l* la *ń* și apoi la *ñ* reprezintă antroponimul *Benia*, atestat de Constantinescu, DOR, p. 23, s.v. *Benedict*, pentru care istoricul român trimite, după G. Weigand, *Die bulgarischen Rufnamen, ihre Herkunft, Kürzungen und Neubildungen*, în „XXVI-XXIX. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache”, Leipzig, 1921, p. 118, la comparația cu bg. *Benjo*. Dar Weigand, *lucr. cit.*, p. 118, consideră că bg. *Benjo* poate fi un hipocoristic din *Benefacij*.

Nu trebuie exclusă nici ipoteza conform căreia antroponimul *Biia* ar reprezenta un hipocoristic slav, sau format după model slav, cu ajutorul sufixului *-j* (-), adăugat la o bază antroponimică *Bi-*, extrasă din *Ljubisav*, *Ljubislav* etc. (cf. scr. *Bisa*, *Bica* (= Bița) etc. *Bi-s-a*, *Bi-c-a*) notate de Milica Grković în *Rečnik ličnih imena kod srba*, Beograd, 1977, p. 36. Cf. și numele de botez bulgăresc *Binjo*, care, după Stefan Ilčev, este un derivat din *Săbin*, *Gălăbin* sau alte nume asemănătoare¹³.

Dintre celelalte toponime notate de autorii monografiei *Biia – vatră de istorie și cultură*, p. 60-61, care prezintă un interes lingvistic deosebit, menționăm aici: *DăptăĬ* (și nu *DoptăĬ*, explicat din ung. *dopta* ‘aruncare, aruncătură’), cătun al satului *Biia*, înființat la începutul secolului al XIX-lea, după răscoala lui Horia, toponim care pare a fi o adaptare a compusului magh. *gyeptó* < *gyep* ‘pajiște, iarbă’ + *tó* ‘lac’. La forma românească actuală s-a ajuns prin depalatalizarea lui *gy*: **Deptău*, apoi, prin asimilarea lui *e* la *ă*, *DăptăĬ*.

GhiazmazăĬ < magh. *gyászmező* ‘cîmpia îndoliată’ < magh. *gyász* ‘doliu’ + *mező* ‘cîmpie’.

Unghiu Vărăzii, teren în formă de unghi între două văi în capul satului de către Spini (Lunca Tîrnavei), în care al doilea termen al compusului provine din magh. *Várad* ‘locul cetății’.

Ŋiraș (cf. magh. *nyíres* ‘mestecăniș’ < magh. *nyir* ‘mesteacăn’).

Dintre toponimele românești care au la bază apelative de origine latină sau slavă, le semnalăm pe următoarele: *Chicui*, deal (448 m), *Livadia*, deal (350 m), *Stăuina*, pășune, și

¹¹ Vezi Anatol Eremia, *Toponimia Republicii Moldova*, Chișinău, 2004, p. 29; idem, *Nume de localități. Studiu de toponimie moldovenească*, Chișinău, 1970, p. 101.

¹² Vezi Coriolan Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, A-N, EA, București, 1968, p. 79.

¹³ Stefan Ilčev, *Rečnik na ličnite i familni imena u bālgarite*, Sofia, 1969, p. 75.

Zăpodie, teren arabil și fînaț. Primul are la bază rom. *picui* [ăicú] ‘pisc’ (< lat. **picculeus*), iar celelalte au fost date după apelativele *stăuină* ‘loc pe care au fost așezate stîna și strunga’, ‘loc cu iarbă bună și plăcută oilor’ (< lat. **stabulina* ‘locul pe care s-a ridicat un staul’), *livadie*, variantă a lui *livadă* ‘teren plantat cu pomi roditori’ (< sl. *livada* ‘idem’), *zăpodie*, variantă a lui *zăpode* ‘vale, șes mai scufundat la poalele unui deal la loc adăpostit’ (< v.sl. *zapodije*).

Cum i-au spus românii râului *Tîrnava* înainte de venirea slavilor, nu se știe. Citîndu-l pe Dumitru-Tiberiu Nistor¹⁴, autorii susțin că „Populația românească l-a cunoscut [e vorba de hidronimul *Tîrnava* [Mică] – n. n. V. F.] sub numele Rîul Spinilor [...]. Slavii l-au tradus *Tîrnava*, ce reprezintă același lucru, iar ungurii au făcut la fel în sec. al XIX-lea, numindu-l *Küküllö* și sașii în sec. XII-XIII, *Kokel*”¹⁵. Sigur este, însă, că slavii i-au spus de la început *Trînava* (< *trînu* ‘mărăcine, spine’ + *-ava*), ceea ce înseamnă ‘valea cu mărăcini’, ‘valea cu spini’. Demn de reținut este, însă, faptul că românii au păstrat hidronimul *Tîrnava* de pe vremea conviețuirii lor cu slavii, pe cînd maghiarii și sașii, populații așezate ulterior în Transilvania, au preluat numele râului de la pecenegi: magh. *Küküllö* (cf. cumantul *kukel* ‘spine’, osm. *gögen*, mong. *kügül* + ung. *jo* ‘fluviu’), săs. *Kokel*, împrumutat din maghiară, hidronim care nu este altceva decît traducerea toponimului româno-slav¹⁶. Prin urmare, însuși numele *Tîrnavei* dovedește o prioritate a românilor în valea *Tîrnavelor* față de unguri.

În loc de concluzii:

Numele localității *Biia* de pe *Tîrnava Mică* provine dintr-un antroponim omofon, atestat sub diverse forme: *Bia*, *Biea*, *Biia*. Ca toponim simplu, acesta este cunoscut și în jud. Vîlcea, iar ca toponim compus (*Rîpa Biu*), în hotarul comunei Racovița, jud. Sibiu. De la numele de grup *biești* (< *Bi(i)a* + *-ești*) s-a format oiconimul basarabean *Biești*, atestat deja la 1430.

În ceea ce privește antroponimul *Biia*, *Bia*, *Biea*, acesta pare a fi un hipocoristic slav, sau format după model slav, cu sufixul *-j-* (-ъ), atașat unei baze antroponimice *Bi-*, extrasă din prenume ca *Ljubisav* sau *Ljubislav*, cf. scr. *Bisa* (*Bi-s-a*) sau *Bica* (*Bi-c-a*), menționate de Milica Grković. Deoarece numele localității *Biia* de pe *Tîrnava Mică* apare în primele documente sub forma *Benye*, *Beynye*, *Bewnye*, acesta ar putea reprezenta și un hipocoristic de la *Benjamin* sau de la *Benedict*.

¹⁴ *Cetatea de Baltă – file de istorie*, Alba-Iulia, 2003, p. 21.

¹⁵ *Biia – vatră*, p. 31.

¹⁶ Nicolae Drăganu, *România în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, Academia Română, București, 1933, p. 499-502. Vezi și Gustav Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache, ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpatenländer*, în „Vereins-Archiv”. Neue Folge, Band XLV, Heft 1 u. 2, p. 194-195: „Die lateinische (römische) Kontinuität des Rumänen kann ich sprachlich hierzulande nicht belegen; wohl aber glaube ich an die Priorität der Rumänen unter allen hierzulande lebenden Völkern, was aus zahlreichen O.N. hervorgeht. Wenn z. B. die Magyaren vor den Rumänen im Südosten Siebenbürgens (3 sc.) gesessen hätten, so wäre der r. Fl. N. *Cernavoda* < sl. *czerna voda* d.h. ‘Schwarzbach’ unerklärlich, da nachweislich seit Einwanderung der Magyaren (ca. 996) keine Slaven als Volk sich hierzulande niedergelassen haben. Also haben die Rumänen das sl. Erbe angetreten – sonst hätten sie m. *Feketeügy* (Schwarzbach) entweder übernommen (etwa als *Fechetigh*) oder übersetzt ([Valea] neagră). Beides ist nicht der Fall; also waren sie vorher da, haben die Slaven assimiliert, und nachher kamen die Magyaren (Sekler), dann die Sachsen (12. Jh.). Das selbe gilt für r. Fl. N. *Tîrnava* < sl. *trn-ova*, m. (kum.) *Küküllö*”. Vezi *ibidem*, p. 103: „r. Fl. N. *Tîrnava* *Kokel* (T. ma., T. mi.) bedeutet ‘Dornbach’, wie seine m. Entsprechung *Küküllö* < altmagy. kuman *kukul* (heute *kökény* Dorn) + *jo* Bach, urk. *Kukullo*, -eu, -u 1925 ff. (-ljó) –llö durch Assimilation und Vokalharmonie”.